

Тема 5. ФОРМА ДЕРЖАВИ: ПОНЯТТЯ І СТРУКТУРА

- 1. Форма державного правління*
- 2. Форма державного устрою.*
- 3. Форма державного політичного режиму.*

Під категорією «форма держави» слід розуміти *засіб організації і реалізації державної влади.*

- 1) До складу форми держави входять: форма державного правління,
- 2) форма державного устрою,
- 3) форма державного (політичного) режиму.

Форма державного правління

Форма державного правління - *це засіб організації звітності і відповідальності вищої державної (виконавчої) влади, що виявляється у визначенні структури її органів, порядку їх утворення, характер їх взаємовідносини між собою (розподіл між ними компетенції) і з населенням (ступінь участі населення в їх формуванні). Ядро “правлячих” органів складають: глава держави (являє собою єдність державної влади і гарант її конституційності), парламент (законодавчий орган), уряд (центр системи виконавчих управлінських органів). Форма державного правління по суті виражає структуру розподілу державної влади “по горизонталі”. Цей елемент є головним у формі держави. Визначальною характеристикою форми правління є спосіб формування, звітності і відповідальності уряду в державі, тобто кабінету міністрів.*

За формою державного правління держави підрозділяються на монархії і республіки.

У монархії вища державна влада, звичайно передається в спадщину, (за принципом майорату, тобто від батька до старшого сина) здійснюється цілком (абсолютна монархія) або частково (обмежена монархія) одною особою. Абсолютизм монархії виявляється в повній централізації влади в руках монарха. Монарх, при цьому, самостійно формує кабінет міністрів. Такий уряд цілком відповідальний перед монархом і підзвітний йому.

У обмеженій (“конституційній”) монархії влада монарха обмежена парламентом. Це обмеження закріплене узгодженою парламентом конституцією, яку монарх не має права змінити. Монарх не вправі самотійно формувати уряд. Кабінет міністрів формується парламентом разом із монархом. Звітність і відповідальність цього органа перебувають у сфері влади парламенту.

Види конституційної (обмеженої) монархії:

- парламентська монархія - у ній склад уряду формується парламентом, без участі в цьому процесі глави держави (монарха), надалі уряд підзвітний тільки парламенту. Подібна форма правління спостерігається, наприклад, у сучасній Англії, Японії;

- дуалістична монархія - у ній склад уряду формує глава держави (монарх), без участі в цьому процесі парламенту, надалі уряд підзвітний тільки монарху, що керує їм особисто, або через призначуваного їм прем'єр-міністра.

У республіці верховна державна влада здійснюється обраними населенням на певний строк органами (парламентом, президентом).

Види республік:

- парламентарна - склад уряду формує тільки парламент і воно підпорядковано тільки йому (ФРН, Італія й ін.);

- президентська - глава держави (президент) самотійно (іноді з наступним схваленням верхньої палати парламенту) формує склад уряду, керує їм визначає його політику (США, Іран, Ірак і ін.);

- змішана (президентсько-парламентська або парламентсько-президентська, іноді в юридичній літературі використовується термін “напівпрезидентська”) - запропонований президентом склад уряду (прем'єр - міністр і ін.) підлягає обов'язковому затвердженню всім парламентом (Україна, Франція, Фінляндія й ін.);

Форма державного устрою.

Форма державного устрою - це спосіб адміністративно-територіальної організації держави, що проявляється в розподілі держави на складові частини і розподілі влади між ними та його керуючим центром.

Форма державного устрою виражає структуру розподілу державної влади «по вертикалі» (наприклад, у рамках систем «влада центру - влада на місцях, «влада федерального центру - влада суб'єктів федерації»), визначає характер взаємовідносин між центральними і місцевими органами влади.

- 1) За формою державного устрою держава може бути: простим (унітарним); складним.(федеративним, конфедеративним)

Для простої (унітарної) держави характерно розподіл на адміністративно-територіальні одиниці і наявність єдиних, загальних для всієї країни вищих органів влади і управління. Адміністративно-територіальні одиниці, при цьому, не мають повноту ознак суверенності і не мають своїх вищих органів державної влади і управління.

До складу унітарної держави можуть входити автономні утворення. Вони являють собою виняток з загального правила і не змінюють загальної структури держави. На відміну від адміністративно-територіальних одиниць автономії являють собою особливий вид самостійності, що звичайно виражається в наданні їй внутрішнього самоврядування не тільки в адміністративній сфері, але й у сфері законодавства. У автономії поряд із загальнодержавними діють закони, прийняті парламентом автономії з питань, віднесених до її компетенції. Розподіл компетенції між загальнодержавним парламентом і парламентом автономії закріплюється загальнодержавним законом. Парламент, уряд і інші органи автономії формуються незалежно від центральних органів. Деякі державні посади в автономії можуть займати особи, призначені центром. Такими унітарними державами є Україна (з автономією Криму), Іспанія (з Баскською автономією), Італія й ін.

Складною державою є імперія (у сучасному світі імперій немає), федерація - союзна держава. Для федерації характерно наявність вищих органів влади і управління загальних для держав - членів федерації, при зберіганні ними у себе аналогічних органів, що дублюють загальнофедеральну структуру органів державної влади і управління, а також свого законодавства, громадянства, податкової системи.

Види федерацій: а) територіальна федерація - поділ на адміністративні території без урахування компактного проживання різноманітних національностей і народностей. Для них характерна наявність істотного обмеження державного суверенітету суб'єктів федерації, наприклад, заборона конституційним законодавством виходу з федерації в односторонньому порядку;

б) національна федерація - виділення адміністративно-територіальних одиниць за принципом компактного проживання на цих територіях визначених національностей і народностей. Тут характерно наявність більшого ступеня суверенності її суб'єктів, наявність у них як державного, так і національного суверенітету, права виходу з союзу в односторонньому порядку;

в) національно-територіальна - характерно інтегрування ознак національної і територіальної федерації.

Прикладами федерації можуть служити США, Російська Федерація.

Від федерації, як складної держави, варто відрізнити конфедерацію - спілка держав (дане утворення на думку певного кола вчених не охоплюється поняттям «форма держави» і є суперечливою категорією в юриспруденції). Конфедерації рідко існують тривалий період і утворюються на договірній основі. У представницьких органах конфедерації делегати подають суверенні держави.

Конфедерація суверенітетом не володіє, і в ній утворюються тільки органи, необхідні для досягнення загальних цілей (наприклад, військових). Суб'єкти конфедерації мають право нуліфікації, тобто відмови у визнанні або відмови в застосуванні актів конфедеративної влади. Останні діють на території держав (суб'єктів конфедерації) тільки з їхньої згоди. Характерними рисами конфедерації також є: єдність території, або суміжність меж, подібність рівня розвитку економіки і навіть єдність валюти. У сучасному світі конфедерацій не існує. Швейцарська Конфедерація (Конституцією цієї держави закріплюється саме така форма устрою) була такою лише на момент утворення, а пізніше переросла в державу з ознаками федерації. Конфедерації виникають, як правило, у виді тимчасових форм устрою і пізніше переростають у федеративні або унітарні держави. Певними ознаками конфедеративності володіє Європейська Спілка, проте члени цього співсуспільства не виражають офіційного прагнення до утворення конфедерації як форми устрою нової держави. Тим більше важко називати

конфедеративним таке утворення як СНД (Співдружність Незалежних Держав - спадщина колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік). Тут, поки, не знайшли свого реального втілення багато загальних цілей заявлені в Статуті СНД.

Форма державного політичного режиму.

Форма державного (політичного) режиму - це спосіб реалізації державної влади, що проявляється в тому, ким і яким чином вона здійснюється.

Основні види державних режимів: а) демократичний; б) недемократичний.

Види цих режимів пов'язані з політичною обстановкою в суспільстві, що характеризується кількісною і якісною мірою участі населення країни в здійсненні державної влади.

Державний режим як певні, засоби, прийоми, методи втілення державної влади в країні - складова частина політичного режиму, що характеризує "інструментальну" сторону політичної діяльності недержавних об'єднань громадян (партій, рухів і т. ін.) у якості суб'єктів політичної системи.

Демократичний режим характеризується реальною участю населення в здійсненні державної влади через представницьку і безпосередню форми демократії. Інститути демократії характеризуються політичним курсом держави на надання громадянам широкого спектра реальних економічних, політичних, особистих прав і свобод, пов'язаних із підприємництвом, свободою договорів, торгівлі, плюралістичним характером політичної системи, ідеологічним плюралізмом, захищеністю особистості правоохоронною системою від чиновницької сваволі, беззаконня.

Недемократичний режим характеризується відсутністю дійсної участі населення в здійсненні державної влади. Вся повнота державної влади зосереджена в руках однієї особи або колегіального органа, що виражає інтереси правлячої верхівки. Режим характеризується всепроникаючим і ретельним державним контролем матеріального і духовного життя суспільства, бюрократичним всевладдям чиновницького держапарату стосовно особистості, верховенством державної доцільності над законністю і правом.

Серед недемократичних режимів розрізняють авторитарний - режим, що характеризується централізацією державної влади (наприклад, режим військової хунти, партійно-державної номенклатури) і проявом тиску авторитету, тобто не авторитет влади, а влада авторитету. Формуються умови для розвитку такого явища, як «культ особистості». Як правило, ця особистість - глава держави. Культ же може розвинути до релігійного поклоніння владній особі, яке піднімається до рангу державної, «єдино правильної» політики. Це може супроводжуватися різноманітними репресіями проти «інакомислячих».

Тоталітарний (фашистський, комуністичний) - проявляється в таких засобах і прийомах здійснення державної влади, що характеризуються діяльністю держапарату, спрямованою на врегулювання абсолютно всіх сфер громадського життя. У тому числі і тих, що не потребують такого впливу. Втручання державної влади в особисте життя людини. Спроба влади наказувати громадянину навіть те, про що він повинний або не повинний мислити.

Рекомендована література.

1. Теорія держави і права /За ред.академіка М.В.Цвіка, проф. О.В.Петрішина, доц. В.Д. Ткаченка. Харків: 2002, с.
2. Скакун О.Ф. Теория права и государства. Харьков: 2000, с. 24-35.
3. Загальна теорія держави і права /За ред. проф. В.В.Копейчикова. К., 1996, с. 19-32.
4. Письменицкий А.А., Слинко Д.В. Теория государства. Х.: Консум, 2004. – С. 12-32.
5. Ардашкин В.Д. К современной концепции государства //Правоведение., 1992, №2.
6. Бачило И.Л. Факторы, влияющие на государственность //Государство и право. 1993, № 7.
7. Бутенко А.П. Государство: его вчерашние и сегодняшние трактовки //Государство и право. 1993, № 7.- с. 12-20.

8. Гранат Н.Л. Современный подход к происхождению, понятию, сущности и функциям государства// Исследования теоретических проблем правового государства: Труды Акад. МВД РФ.- М., 1996, с.23-30
9. Лейпхарт А. Многосоставные общества и демократические политические режимы // Полис, 1992, № 1-2, С. 217, 218.
10. Рабінович П М., Лобода ЮМ. Соціальна сутність держави як складник предмета теоретико-історичної юриспруденції // Вісник Академії правових наук Укаїни. № 5 - Харків 1996. С.90-100.
11. Рабінович П.М. Основи загальної теорії держави та права. К., 1996.
12. Теория права и государства /Под ред. проф. В.В.Лазарева. М., 1996, с. 32-53.
13. Типологія держав // Юридичний словник- довідник. К., 1996. С. 637.
14. Три взгляда на государство: христианские демократы, либерали, социал-демократы // Сборник обзоров. - М., 1992.
15. Хропанюк В.Н. Теория государства и права. М., 1996, с. 32-36.
16. Четвернин В.М. Размышление по поводу теоретических представлений о государстве//Государство и право. 1992. № 5. С. 3-10.
17. Чиркин В.Е. Три ипостаси государства // Государство и право . 1993. № 8.
18. Якушик В.М. Государство переходного типа (вопросы теории). К., 1991 С, 51-58.
19. Якушик В.М. Проблеми типології правової держави // Філософська соціальна думка. 1993. № 9, 10. С. 177-194.